

Polský autor je znám odborným kruhům v Polsku i u nás především svými studii o středověkých sněmech. Dlouhá cesta vedla ho od jeho magisterské práce o malopolských "věcech" 13. století přes studie o společnosti středověkého Mazovska k sepsání habilitační rozpravy, která se snaží rekonstruovat podstatné rysy českých představovských shromáždění od raného feudalismu do počátku husitských válek.

Spis je rozdělen na pět částí. V úvodní stati (I) odůvodňuje autor užívání termínu "protoparlament" (místo "preparlament", jehož užívá italský historik A. Marongiu) pro označení "předzastupitelských" resp. "představovských" shromáždění a vymezuje časový a prostorový rámec práce. Časovým východiskem monografie je proces rozvoje raněfeudální státnosti české v 10. století, "terminus ad quem" je rok 1415. Prostorovým rámcem jsou Čechy a Morava. Vlastním výzkumům předeslal autor souhrnné pojednání o pramenné základně (§ 2) a o stavu dosavadního bádání (§ 3).

Vnitřní periodizace práce je patrná z nadpisů dalších částí spisu: II. Mechanismus vlády v raněfeudálním období do sklonku 12. století - III. Doba velkých přeměn (konec 12. stol. - 1278). - IV. Zrod stavovského zřízení (1278 - 1415). - V poslední části nadepsané "Perspektivy", shrnuje autor hlavní výsledky svého výzkumu a provádí srovnání s vývojem v jiných státech.

Autorův výzkum se opírá o rozsáhlý pramenný materiál: hagiografický, historiografický, diplomatický, numismatický, sigillografický aj. Při jeho hodnocení dochází Russocki nejednou k závěrům odlišným od názorů české historiografie. Ve stručné recenzi lze se zmínit jen o věcech významnějších.

Pojednáv o počátcích českého "politického národa" dospěl autor k závěru o oligarchickém charakteru politického zřízení Čech 10. a 11. století, který se ještě prohloubil ve 12. století. V kapitole "Monarchie a velmoži v 11. - 12. století" hodnotí postavení panovníka, velmožů a povahu politických svazků mezi formující se třídou feudálů a monarchií, zosobňující její státní organizaci. Ve vědeckém sporu o původ české šlechty nedílí autor názor V. Vaněčka o existenci velmožů nezávislých na Přemyslovcích ještě v 11. století, ani opačné, zřejmě extrémní mínění F. Grausa o vyhubení všech významnějších rodů z doby kmenové už v 10. stol. Soudí s H. Zowmianským, že část těchto rodů se ve vlastním zájmu dobrovolně podřídila státnímu centru. Za jediné možnou formu budování prvotních politických organizací v podmínkách naturálního hos-

podášství pokládá autor "osobní závislost, podřízení se vládě na základě quasi-úmluv předvídaajících odměnu věrným" (str. 36).

V kapitole "Druhy a funkce politických shromáždění" usuzuje Russocki na základě Kosmových informací, že v Čechách nejméně do poloviny 12. století (?) se církevní synody konaly společně se sjezdy státními. Lid ("populus") vystupuje tu anonymně a jen schvaluje rozhodnutí velmožů: volbu biskupů a někdy i knížat. U Kosmy a jeho pokračovatelů hlavními bohatýry jsou ovšem panovníci, ale zdánlivě druhořadí "proceres", "nobiles" či "meliores natu" jsou podle autora základními prvky mechanismu vlády. O jejich radu nebo souhlas se musili ucházet panovníci, svolávající je čím dále častěji na sjezdy, které měly už ve 12. století dvojí podobu. Byly to - podle rozlišování autora - buď p r a v i - d e l n é "velké soudní roky" (konané jednou či dvakrát do roka) anebo p ř í l e ž i t o s t n é sjezdy širšího okruhu "politického národa" za účelem volby knížat, biskupů a rozhodování jiných důležitých věcí politických. Proti starším historikům (A.N. Jasinskij, V. Novotný, O. Peterka) dovozuje Russocki právem, že o "absolutismu" Přemyslovců nelze mluvit ani do poloviny 12. století ani později. Rovněž nelze ještě mluvit o kompetenci feudálních shromáždění, nýbrž jen o jejich funkcích. Byly hlavním nástrojem politických vlivů velmožů; jejich prostřednictvím se monarchie dorozumívala s širšími kruhy vládnoucí třídy. Tato shromáždění byla zároveň soudem (nejvyššího stupně) i orgánem zákonodárným a politicko-správním. Předmět porad stanovil panovník s nejbližším svým okolím. Na skutečném poměru sil záleželo, měl-li na sjezdu rozhodné slovo či musil-li počítat s míněním shromážděných. Kníže získával na sjezdech podporu velmožů a dělil se s nimi o odpovědnost za rozhodnutí. Tato "rozšířená curia" nebyla však podle autora ještě "zinstytucionalizovaným orgánem", schopným samostatného jednání. Velmoži, často vnitřně rozdělení, musili buď získat knížete na svou stranu nebo se odvážit otevřeného povstání. V takovém případě však - kromě interregna - neměli možnost samostatného svolávání sjezdů státních, jejichž usnesení by měla obecnou závaznost, jako tomu bylo u sjezdů knížecích.

Ve III. části (konec 12. stol. - 1278) pojednal autor nejprve o vzrůstající politické aktivitě velmožů ve 13. století, kdy se začínají rýsovat první počátky stavovské organizace v Čechách. Specifikum českého vývoje vidí polský autor v tom, že žádná z privilegovaných skupin nezískala před 14. stoletím obširnější obecné privilegium. Russocki popřel existenci "zformovaného šlechtického stavu" ve 13. století. Polemizuje s názory oněch českých historiků, podle nichž už ve 12. - 13. století česká šlechta (především její velmoži) vytvořila "politický národ", založený na zásadách stavovských a vystupující jako "familia"

sv. Václava. Podle těchto názorů materiálním základem této integrace šlechty byla alodifikace lén, provedená domněle tzv. Statuty Konrádovými, a jejím zevním projevem byla domnělá stavovská pečeť českých pánů na listině z r. 1219, jakož i zřízení zemského soudu v Praze v polovině 13. století. Polský autor dospěl k závěrům diametrálně odlišným. Popřel výchozí tezi uvedených názorů, totiž fakt přeměny českých lén v dědičné statky (podle něho se Konrádovy Statuty netýkají vůbec lenních statků), a zdůraznil, že ve 13. století nebylo v Čechách "obecnějších" privilegií ani pro šlechtu ani pro duchovenstvo. Pokud jde o duchovenstvo, nemám toto tvrzení za zcela správné. Dávám však autorovi za pravdu v tom, že kult sv. Václava sloužil především politice Přemyslovců (a ne panských skupin), že dynastii (nikoli panstvu) se podařilo ve 13. století přebudovat správu země (opuštění zastaralého hradeckého zřízení) a že výraz "terra Bohemiae" byl původně symbolem politické jednoty "země" (= českého státu), nikoli projevem zemského stavovství. Pokud jde o pečeť sv. Václava z roku 1219, navázal autor na výzkumy V. Hrubého a dovozuje, že nejde o pečeť panského stavu. Zřízení zemského soudu v Praze pokládá právem za výsledek monarchické politiky Přemysla II, směřující k oddělené úpravě soudnictví v nejvyšším stupni, nikoli za vítězství panských zájmů.

V povaze sjezdů tohoto období do r. 1278 nelze podle autora zjistit "vliv zinstytucionalizovaného nátlaku velmožů na dvůr" (str. 72). Byly to sjezdy "politicko-soudní", svolávané a řízené nadále panovníky. Teprve v polovině 13. století jim byla odňata soudní jurisdikce a přenesena na zemský soud český, což bylo pro monarchii zámkou, aby svolávala politické sjezdy pánů řídkěji a jen příležitostně. Jinak tomu bylo na Moravě, kde se udrželo tradiční spojení soudních roků se sjezdy politickými, což podle mínění autora usnadnilo proces stavovské integrace šlechty.

V Čechách do r. 1278 politicky dominujícím činitelem zůstala podle Russockého monarchie, stále upevňující své postavení. Panstvo s ní konkurující konsolidovalo své síly "jak ve stínu trůnu, tak i v opozici", v dobách největšího napětí povstávalo k otevřeným vzpourám a volalo na pomoc cizí mocnosti, avšak nedovedlo získat účast ve výkonu vlády v instituci, která by měla charakter "činitele stojícího, proti monarchii", čímž se české poměry lišily podstatně od sousedních Uher, nemluvic už o Anglii. Ztotožnit se s "českou zemí" a vystupovat v úloze obránců jejích zájmů mohli čeští pánové teprve v době po vymření domácí dynastie a povolání na trůn panovníků cizího původu (str. 73). Tak došlo ke konfliktu mezi českými pány a Lucemburky, směřujícími od počátku k vládě silné ruky.

Tyto myšlenky rozvíjí autor ve IV. části své práce a to postupně ve 4 kapitolách: 1. Panský stav na politickém jevišti (1278 - 1310). - 2. "Maiestas" a "communitas baronum" v zápase o převahu ve státě (1310 - 1347). - 3. Rovnováha sil (1348 - 1378). - 4. Zárodky stavovského zřízení (1378 - 1415).

Už z názvů těchto kapitol lze vyčíst hlavní linii autorových závěrů: Zřízení zemského soudu českého, judikujícího i v nepřítomnosti králově, otevřelo novou epochu v dějinách českého protoparlamentarismu. Obecné sjezdy politické, svolávané řídčeji, rokovaly už jedině o věcech království, což na půl druhého století vtisklo specifický ráz českému zřízení - na rozdíl od Moravy, kde sjezdy podržely ještě prvotní ráz. V dobách krize královské vlády (po r. 1278 a po r. 1306) panská oligarchie dovedla manipulovat politickými sjezdy, které svolávala a řídila, ale do sklonku 14. století si nedovedla vydobýt institucionalizovanou účast v řízení státu. Podle názoru Russockého hlavní překážkou byla důsledná praxe osobní vlády Lucemburků, opírajících se o úzkou radu, vybíranou často z cizinců, a ponechávající českým stavům jen malý okruh spolurozhodování, omezený podle privilegia z r. 1311 na souhlas s ukládáním berní a s výpravami za hranice. Ve věcech zvláště významných (Maiestas Carolina, zemské míry apod.) dovolávali se sice čeští králové stavů, ale raději jednali odděleně s jednotlivými stavy resp. i jednotlivými městy, aby se nestřetli s širším shromážděním politických sil království.

Situace se změnila ve prospěch stavů (přesněji: panské oligarchie) teprve za vlády Václava IV., kdy narůstající opozice při pomoci zvenčí podnikla zčásti úspěšný zápas o vlivy na složení a činnost královské rady i na obsazování nejvyšších úřadů. Tehdy se podle Russockého královská rada definitivně přetvořila z neformálního sboru poradců v orgán centrální správy státu (podobně jako už dříve vytvořená kancelář).

V polemice s názorem, že zmíněný zápas monarchie s panstvem měl ráz p ř e d č a s n é h o pokusu o zavedení stavovského zřízení v Čechách (Zd. Fiala), argumentuje autor, že na sklonku 14. století stavovské zřízení v Čechách už zapustilo kořeny (srovn. argumenty na str. 100 - 101). Zrod českých stavovských shromáždění datuje autor až od r. 1415 (str. 102), což se zdá příliš apodiktické.

Polskému badateli ovšem neušlo, že se už od poloviny 14. století počaly aktivizovat a konsolidovat ostatní stavovské skupiny v Čechách, zejména města a nižší šlechta (rytířstvo) - ne bez účasti krále, hledajícího v nich protiváhu proti panské oligarchii. Tím vysvětluje autor fakt, že za Václava IV. se ve formulářových sbírkách vyskytují četné mandáty, adresované významným osobám, především stavům, s pozváním na sjezdy, které byly obsílány představiteli čím dále početnějších

korporací (řády, města) a počaly se přetvářet z porad krále s hodnostími v setkání Koruny a "rozšířeného politického národa" (str. 107).

Zásadní převrat ve směru vytváření vlastní stavovské reprezentace v Čechách vidí autor právem v období husitských válek, kdy se mnohem silněji než dříve projevily snahy i možnosti integrace českých stavů. Tehdy poprvé počali svolávat sněmy (jichž počet během 16 let překročil 20) mluvčí stavů (včetně měšťanského) a představitelé nižších stavů vystupovali jako rovní stavu panskému, který měl nadále významnou politickou úlohu. Konečnou podobu stavovského shromáždění, složeného ze 3 kurií (panské, rytířské a městské), přibral český sněm až kolem poloviny 15. století.

V poslední kapitole, která patří k nejzajímavějším, pojednal autor o vývoji českého protoparlamentarismu srovnávací metodou v širším evropském kontextu (str. 105 - 112). Dospěl k pozoruhodným analogiím, z nichž tu lze zaznamenat jen některé. Autor zařazuje Čechy mezi ony státy, v nichž rozšířená rada (*curia generalis*) byla jádrem, kolem něhož se časem seskupila stavovská shromáždění "in statu nascendi" i vlastní zastupitelské sjezdy. Obdobu soudní reformy Přemysla II. (zemský soud) vidí v analogických reformách prováděných současně na Sicílii (Fridrich II.), ve Francii a v Aragonii. Na další rozvoj politického zřízení Čech působily podle autora dvě okolnosti: řídké svolávání rozšířené "curia", uvolněné od funkcí soudních, a přechod královského soudnictví do rukou panské oligarchie. Politické události po pádu Přemysla II. (1278) a před upevněním Lucemburků na trůně (1318) vedly autora k tomu, že zařadil tehdejší Čechy mezi ony státy, v nichž panská oligarchie, zčásti ve svazku s patriciátem největších měst, získala převahu nad monarchií a tvořila zárodky domácí odrůdy stavovského zřízení. Česká cesta ke stavovskému zřízení se lišila od současné uherké a o něco dřívější anglické - podle názoru autorova - úzkou společenskou základnou hnutí vyvolaného panstvem. Je však otázka, lze-li to pokládat s autorem jen za důsledek toho, že v Čechách 13. století nebylo širších skupinových privilegií, které by bylo možné srovnávat s anglickou Magna charta libertatum, uherskou Zlatou bulou z r. 1222 nebo aragonskými privilegií z konce 13. století. V mnoha evropských státech 14. století (Brabantech, Dánsku, některých knížectvích říše, Polsku a Uhrách) shledává autor období půlstoleté silné osobní vlády Lucemburků, opírající se o kruh důvěrných poradců, vybraných z elity feudální společnosti.

Ve velkém sporu mezi tzv. korporatisty a institucionalisty o původu stavovských shromáždění soudí autor, že závěry plynoucí z rozboru českých pramenů 14. století podporují stanovisko institucionalistů. K rozšiřování starých sjezdů velmožů s panovníkem o představitele dalších

politických sil směřovala podle něho především iniciativa panovníků a jejich politické plány, nikoli nátlak privilegovaných korporací a stavů zdola, a čeští králové si zachovali po celý 14. věk možnost volby jednat buď se shromážděním stavovským nebo s každým stavem zvlášť. Autor zdůrazňuje, že nátlak Panské jednoty na Václava IV. vedl k získání jen částečného vlivu konfederace na složení a jednání královské rady a na obsazování nejvyšších úřadů, což pokládá za výsledek "typický pro ranou, aristokraticko-oligarchickou fázi zápasů feudálních společností o podíl ve výkonu vlády a správy" (str. 111).

Pokud jde o povahu povšechných politických shromáždění v Čechách, soudí Russocki, že teprve sněmy z doby Václava IV. lze pokládat za stavovská shromáždění "in statu nascendi", a to jen vzhledem k jejich složení, rozšířenému o představitele měst, rytířstva a duchovenstva, zatímco jejich politická úloha zaostávala za uherskými sněmy o sto let (str. 112). Hlavní rozvoj a krystalizaci českých stavovských shromáždění klade autor právem až do doby revolučního husitského hnutí.

Knihla obsahuje seznam pramenů (některé jsou citovány podle zastaralých edic, zejména FRB) a rozsáhlý seznam literatury (str. 114 - 124), který je téměř vyčerpávající. Místo resumé připojil autor německý překlad poslední části (V) díla, která obsahuje hlavní závěry a srovnávací perspektivy. Některé vynechávky v německém textu ruší smysl.

I když snad český historik nebude ve všem souhlasit s názory a závěry polského badatele, které mají - zejména pro starší období - nezbytně ráz diskusní, neupře jeho pilné monografii poctivost v přístupu k látce, odbornost zpracování, důkladnou znalost pramenů a literatury a podnětnost v řešení některých stále ještě sporných problémů.

Hynek Bulín